

Vad handlar Wajdas film om?

Randanmärkningar till Fogelklous artikel i Retfærd nr. 7.

Markku Kivinen

Wajdas film »Det förlovade landet« är inte vilken film som helst. Dess objekt är ingalunda »livet«, vilket tycks vara Fogelklous banala uppfattning (Retfærd 7, s. 6). Wajda skildrar inte »människt elände och lycka«. Hans målsättning är betydligt mer ambitiös: i själva verket uppträder människorna överhuvudtaget inte i filmen, utan ett visst samhälleligt förhållande, kapitalet, är huvudperson. »Det förlovade landets« förenklade karaktär är en följd av att Wajda endast strävar att visa de samhälleliga attribut, som kapitalförhållandet tilldelar människorna – de ekonomiska karaktärsmaskerna. Han analyserar inte ens hur människornas helhetspersonlighet förhåller sig till nämnda grundattribut.

»Det förlovade landet« handlar sålunda inte om textilarbetarnas problem i Lodz utan om det kapitalistiska produktionssättets centrala ekonomiska formbestämningar. För att förstå marxistiskt teoretiskt arbete, också rättsteoretiskt, är det av central betydelse att ha insikt om dessa ekonomiska formbestämningar. Fogelklous ytliga analys av Wajdas film gör att man ställer sig skeptisk till djupet hos hans teoretiska framställning. Det är alltså skäl att undersöka om denna skepsis är befogad.

Fogelklou strävar till att undersöka hur Marx kan vara till nytta för rättsteorin. I denna randanmärkning ställer jag frågan huruvida Fogelklous framställning är av intresse med tanke på det teoretiska arbete, som utförs inom den marxistiska rättsteorin.

Det är intressant att Fogelklou i slutet av sin artikel antyder att den kapitallogiska skolan kan vara fruktbar för rättsteoretiska analyser. Å andra sidan är detta ytterst förvånande. Denna slutledning förefaller ingalunda utgöra något resultat av själva granskningen. Tvärtom utmärkes Fogelklous artikel av en inkompetens att analysera »Kapitalet« och det rättsteoretiska utvecklingsarbete som baserar sig på den.

Marx kritik av den politiska ekonomin är en teori om den kapitalistiska samhällsformen. »Kapitalet« behandlar inte endast »ekonomin« utan realiserar också som vetenskap den historiska materialismens allmänna metodologiska utgångspunkt. Basens och överbyggnadens specifika inre förmedlings samband, som är karaktäristiskt för det borgerliga samhället, är möjligt att förstå just via kritiken av den politiska ekonomin.

Fogelklou förefaller att vara på rätt spår då han talar om att kapitalets immanenta dialektik är central också för att förstå det kapitalistiska samhällets rättsförhållanden. Han förefaller dock helt och hållet sakna en uppfattning om hur ett teoretiskt tillägnande av denna kapitalets immanenta dialektik kan ske.

Enligt Fogelklou kan Marx's metod karaktäriseras som holistisk. Han förefaller härmed avse att metoden är helhetsmässig (total) och att den skiljer mellan kunskapsobjekt och realobjekt. Dessa kännetecken är dock helt otillräckliga för att beskriva vad som i kvalitativt hänseende är nytt i Marx metod. En analys av Marx tänkande, som överhuvudtaget inte befattar sig med hans särskilda metod för teoretiskt arbete, dialektiken mellan abstrakt och konkret, kan inte nå det specifika hos Marx teoretiska begrepp¹. Den blir ohjälpligt ytlig.

I den allmänna inledningen till kritiken av den politiska ekonomin (se »Grundrisse«, särskilt s. 21-29) beskriver Marx de två vägarna för teoretiskt tänkande. Å ena sidan framskrider det genom att analysera »sönder« vardagliga kaotiska tankeformer på samhällets »yta« till enkla abstrakta element och å andra sidan genom att sammanfoga dessa element till en organisk helhet, till en konkret totalitet som tanketotalitet. Den andra vägen kan beträdas först då den enklaste distinktionen i väsendets existens har upptäckts. Det blir möjligt att höja sig från det abstrakta till det konkreta då man efter att ha funnit arbetets dubbelkaraktär kan skilja mellan arbetets naturform och dess samhälleliga form. »Det är just detta moment som är avgörande för förståelsen av den politiska ekonomin«. (MEW 23, s. 56).

Marx finner i varan, den för alla bekanta konkreta enheten, med hjälp av en abstraktion den motsägning, som utgör grunden för alla förhållanden inom den kapitalistiska samhällsformen. I den enkla värdeformen får konflikten mellan bruksvärde och värde en enkel uttrycksform. Värdeformen är den enklaste ekonomiska konkretion, som ger uttryck för arbetets samhälleliga karaktär².

Från värdeformen kommer man vidare till andra former. Man kan framställa samtliga kapitalistiska produktionsförhållanden genom att följa upp omvandlingen av samhälleliga förhållanden till förhållanden mellan ting. Man når det konkreta genom formgenetisk härledning av begrepp. De mera konkreta begreppen utgör en interimistisk lösning på och en rörelseform för de inre motsägningarna hos mera abstrakta begrepp. Vara, pengar, kapital, lönarbete och också profit, ränta m.m. är alla former för de kapitalistiska produktionsförhållandena, vilka teoretiskt bör tillägnas genom att stiga från det abstrakta till det konkreta.

I samband med dylikt teoretiskt arbete blir uppgiften för den marxistiska stats- och rättsteorin att utveckla det specifika i den motsägning,

1) Bland centrala undersökningar, som behandlar dialektiken mellan abstrakt och konkret kan nämnas bl.a. Il'enkov (1960), Zeleny (1972), Vygodski (1973) och många undersökningar som följer i Rosdolskys (1972) fotspår.

2) Il'enkov konstaterar om värdeformen: »Här ingår kärnan i den marxistiska dialektiken. Om man förstår denna har man funnit nyckeln till »Kapitalets« logik, utan att förstå den kan man inte förstå någonting alls av »Kapitalet« eller dess logik«. (Il'enkov, s. 249).

som med nödvändighet skapar den borgerliga rättsformen och rättsstaten. Detta innebär att man bör lösa frågor av följande typ: Varför behöver det borgerliga samhällets reproduktionsprocess juridiska och politiska förmedlingsformer? På vilka av det kapitalistiska samhällets krav baserar sig nödvändigheten av dessa förmedlingsformer? Hur konstituerar de politiska och juridiska förhållandena en från de ekonomiska formerna självständig sfär och hur utvecklar de sig vidare till en komplicerad struktur hos den borgerliga staten?

Då *Fogelklou* överhuvudtaget inte uppfattat vad som är specifikt i Marx metod, de centrala strukturella sambanden i »Kapitalet«, har han inte heller kunnat behandla den grundläggande problematiken för den marxistiska stats- och rättsteorin: analysen av rättsformen och rättsstaten. *Fogelklous* granskning av »Kapitalets« rättsteoretiska relevans har därför reducerats till eklektiska plock av »intressanta« synpunkter (ekvivalensprincipen, analogier mellan det moderna samhällets och rättssystemets egenskaper, fabrikslagstiftningen). En granskning på denna nivå kan naturligtvis inte leda till några egentliga resultat.

I en teoretisk kontext som utgår från kritiken av den politiska ekonomin begränsar sig den marxistiska rättsteorin inte till spekulationer kring rättens klassinnehåll, vilket *Fogelklou* tycks tro. (För övrigt är det minst sagt trivialt att konstatera, att klassförhållanden i »Kapitalet« ingalunda härleds från någon abstrakt »konfliktmodell« utan från ekonomiska formbestämningar). Redan år 1924 formulerade den sovjetiska teoretikern E.B. Pašukanis frågan, varför detta klassinnehåll (den härskande klassens vilja) antar rättsform. Hans verk »Obsaja teorija prava i marksizm«, som strävade till en kritik av den borgerliga rättsteoris fundamentala begrepp utgående från Marx kritik av den politiska ekonomin, utgör ett klassiskt bidrag till den marxistiska rättsteorin. Den känner i allmänhet också »västmarxisterna« till – såväl Althusser och Poulantzas som kapitallogikerna³.

Fogelklous ovetenskap om betydelsen av ekonomiska formbestämningar avslöjas på ett dramatiskt sätt då han talar om ekvivalensprincipen som »ett ideologiskt instrument«. Han förefaller vara lyckligt ovetande om »Kapitalet«, där värdebestämningarna utvecklades, om den enkla cirkulationen som utgångspunkt för att utveckla begreppen för kritiken av den politiska ekonomin, om bytet som den reella grunden för frihet och jämlikhet. Det kapitalistiska samhällets klassförhållande omvandlas via varu-utbytet till sin direkta motsats, personligt oberoende och individuell frihet: »Den bytesprocess som utvecklats i cirkulationen inte bara värderar friheten och jämlikheten; den är deras reella bas. Som

3) Också *Fogelklou* tycks att döma av hans artikel i Tfr 1973 (s. 86-102) känna till Pašukanis bok. Desto mer bedrövt är det därför att konstatera att denna kännedom inte satt några spår i hans framställning.

rena idéer utgör de idealiserade uttryck för dess olika moment; utvecklade i juridiska, politiska och sociala relationer har de endast reproducerats i högre potens«. (»Grundrisse«, s. 915 övers. M.K.).

Redan Pašukanis visade, hur bytesakten befinner sig i brännpunkten för kritiken av den politiska ekonomin och de väsentliga momenten av rätten. Enligt Marx förutsätter realiseringen av värde i bytesprocessen att varuproducenterna erkänner varandra som fria och jämlika privatägare. (MEW 23, s. 99). Pašukanis anser att det utgående från detta viljeförhållande är möjligt att förstå den specifika tingsliga formen hos rättsförhållandena samt det borgerliga klassväldets uppspjälkning i direkt klassvälde och abstrakt statsmakt. Hans konceptioner har senare utvecklats i flere riktningar⁴. Emedan *Fogelklou* inte förstår »Kapitalet« har han ingen möjlighet att delta i detta vetenskapliga utvecklingsarbete.

För de sovjetiska 1920-tals-teoretikerna stod det även helt klart att kritiken av den borgerliga rätten inte i samband med kritiken av den politiska ekonomin går att skilja från en genetisk utveckling av det borgerliga rättssystemets kategorier (se Razumovskij 1925). *Fogelklou* säger sålunda i själva verket ingenting då han karaktäriserar Marx rättskritik i »Kapitalet« som total. Hela begreppsparet total och partiell kritik är med tanke på teoretiskt arbete uppenbart fruktlös och kan endast leda till att problematiken kring den formgenetiska härledningen av den borgerliga rätten reduceras till en apriorisk inställning till systemets irrationalitet.

För att förstå de uppfattningar om rätten som Marx framställde är det vidare väsentligt – här kan jag igen hänvisa till klassiska sovjetiska teoretiker bl.a. Stuchka – att observera att han talar om rättens olika formspekter. I den nyare debatten har Tuschling strukturerat dessa former i stort sett enligt följande:

- rätten som ett system av formerna för de reella förhållanden, i vilka individerna befinner sig i förhållande till varandra under de förutsättningar ett visst produktionsätt uppställer och under inflytande av de totalsamhälleliga organisationsformer, som detta för med sig;
- rätten som positiv rätt, d.v.s. som en helhet av de regler vari varje faktiskt existerande rätts- och organisationsform fastställs och realiserar med hjälp av bestämda samhälleliga gällande sanktioner (främst i form av utom-ekonomiskt tvång);
- helheten av de olika uppfattningar, som människorna tillägnar sig på basen av de juridiska formerna för sina förhållanden eller den positiva rätten;

4) Ang. sovjetiska forskare se t.ex. *Skredov* (1968), *Tumanov* (1974). I det utvecklingsarbete som kapitallogikerna utfört har man strävat att lokalisera den enkla cirkulation, som Pašukanis analyserade i helheten av det borgerliga samhällets produktionsförhållanden. Se t.ex. *Läpple* (1973), *Blanke-Jürgens-Kastendiek* (1975), *Projekt Klassenanalyse* (1974).

– den komplexa motsägningsfulla interrelation, som nämnda tre problemområden bildar i ett visst församhälleligt system och dess historiska utveckling. (Tuschling 1976, s. 8).

Det inbördes förhållandet mellan dessa formaspekter är ett av de grundläggande problemen för utvecklandet av en marxistisk rättsteori och man har presenterat ytterst varierande lösningsmodeller⁵. *Fogelk-lou* reflekterar överhuvudtaget inte över detta problemkomplex då han analyserar Marx rättsteoretiska uppfattningar.

Ett av de intressantaste försök att lösa problemet med den teoretiska förståelsen av rättsformen som helhet har enligt min uppfattning presenterats av Pašukanis samtida kollega I Rasumovskij (Op.cit. s. 37). Han skiljer från i den vilja som analyseras i »Kapitalet« som ett nödvändigt moment i produktionsprocessen, »en juridisk vilja«, d.v.s. den »fria vilja« som tillsynes är oberoende av de materiella villkor, som parterna i rättsförhållandet befinner sig i. Enligt honom är rätten å ena sidan produktionsförhållandenas formella förmedling och å andra sidan dess ideologiska form. Den förra aspekten kan förstås via kritiken av den politiska ekonomin, medan en granskning av den senare förutsätter en kritik av den allmänna rättsteorin som grundar sig på kritiken av den politiska ekonomin men skiljer sig från denna. Just på detta område för det teoretiska arbetet har Marx analyser av den juridiska ideologin i »Den tyska ideologin« relevans. Då *Fogelk-lou* helt saknar kännedom om problematiken kring förhållandet mellan den historiska materialismen och kritiken av den politiska ekonomin och om hur denna problematik förhåller sig till en uppfattning av rättsformen som en helhet, lyckas han inte heller på begrepps nivå precisera sambandet mellan den rättsteoretiska framställningen i »Den tyska ideologin« och »Kapitalet«. »Kapitalet« blir endast »det mest generella uttrycket« för en total kritik.

Sammanfattningsvis kan jag konstatera att den skepsis jag gav uttryck för i början har visat sig vara motiverad. På samma sätt som *Fogelk-lou* ignorerar de centrala ekonomiska formbestämningarna då han talar om Wajdas film, som utgör ett förverkligande av Eisensteins gamla plan på att filmatisera »Kapitalet«, förbigår han dem då han granskar Marx rättsteoretiska tänkande. Resultatet blir att en behandling av de väsentliga rättsteoretiska problemen ersätts med banaliteter: Det är lika intetsägande att påstå att Wajdas film skildrar »liv« som att karaktärisera Marx konception av rätten i »Kapitalet« som total kritik. Båge konstaterandena kan vara korrekta utan att ha någon som helst innebörd.

5) Se t.ex. Marxistisch-leninistische allgemeine Theorie des Staates und des Rechts, Berlin 1974, Poulantzas (1972), Vysinski (1951).

Retsvidenskabens problematik

Anmeldelse af: Dag Victor: Rättssystem och vetenskap (Stockholm 1977)

Peter Blume

Indledning

Den bog, der i det følgende skal diskuteres, bærer undertitlen »Studier kring en analysmodell för ideologiska system«. Bogen er en disputats og er som sådanne ofte er ret svært tilgængelig og vanskelig at trænge ind i. Dens emnefelt er som det vil fremgå af oversigten nedenfor meget bredt og varieret, hvorfor en række punkter allerede af pladsmæssige grunde her må udelades. Hovedproblemstillingen er på hvilken måde retsdogmatiske undersøgelser videnskabeligt kan udføres. Det primære tema er det man kunne kalde retsdogmatikkens problematik. Det er valget af dette tema, der medfører, at bogen som udgangspunkt har stor relevans også for dem, der arbejder med udviklingen af en marxistisk retsteori. Denne må i sin endelige udformning også kunne finde anvendelse på nutidens situation og således udvikles til en retsvidenskab. Det er ud fra dette perspektiv, at der har betydning at diskutere D.V.'s afhandling.

Det må indledningsvis slås fast, at der ikke er tale om nogen marxistisk afhandling. Selvom forfatteren selv angiver at være inspireret af bl.a. Marx, Engels, Lenin og Althusser (p. 103) er denne inspiration vanskelig at få øje på. Der er tværtimod på mange måder tale om en ofte meget idealistisk fremstilling, som i vidt omfang rammes af Engels kritik af den borgerlige retsopfattelse:

»Staten frembringer straks, når den er blevet en selvstændig magt overfor samfundet, en videre ideologi. For de professionelle politikere, for statsretsteoretikerne og for civilrettens jurister går nemlig sammenhængen med de økonomiske kendsgerninger først rigtig tabt. Da de økonomiske kendsgerninger i hvert enkelt tilfælde må antage form af juridiske motiver for at blive sanktioneret i lovform, og da der selvfølgelig herved må tages hensyn til det allerede gældende retssystem, så skal nu den juridiske form gøres til alt og det økonomiske indhold til intet. Statsret og civilret bliver behandlet som selvstændige områder, som har deres egen uafhængige historiske udvikling og som i sig selv lader sig behandle i systematisk fremstilling og trænger til en sådan ved konsekvent udryddelse af alle indre modsigelser«¹.

1) Friedrich Engels: Ludwig Feuerbach og den klassiske tyske filosofis udgang. Citeret fra Udvalgte Skrifter (Tiden) bd. 2, s. 395.